

A PROPÒSIT DE L'ARTICLE NEUTRE*

Una de les qüestions més estudiades dins la tradició lingüística del castellà és la que es refereix a la classificació de la categoria gramatical de l'anomenat article neutre *lo*. En general es considera més com un element pronominal que com un article. Perquè si la funció de l'article és determinar o presentar el nom, la partícula *lo* mai no exerceix aquesta funció: precedeix adjectius («lo blanco, lo contrario»), adverbis («lo más bonito») i oracions completives («lo que tú dices»). En rigor, però, quan s'anteposa a un adjectiu es parla, justament, d'adjectiu substantivat, on el *lo* actua com un morfema que converteix l'adjectiu en el nucli del sintagma («lo blanco no te sienta bien», per indicar que les peces de vestir de color blanc no afavoreixen la imatge d'una determinada persona).¹ Avui dia l'ús que en fan els parlants del castellà i del català és força coincident. Però amb la diferència que aquests darrers transgredeixen el codi lingüístic perquè la normativa vigent del català n'atribueix l'ús a la influència de la llengua castellana. En el cas del català, doncs, la pregunta que cal plantejar-se és si l'actual sistema de les varietats orientals que, com el castellà, distingeixen entre l'article masculí *el*, el femení *la* i el neutre *lo* han incorporat un element forà o es tracta d'una evolució pròpia de la llengua, similar a la que fa molts segles es va produir en castellà.² La major part dels es-

* Aprofito el present treball per agrair a X. Lamuela tots els consells i les observacions fetes a una primera versió d'aquest estudi amb motiu del curs de doctorat Aspectes Teòrics de la Codificació Lingüística, impartit a la Universitat de Girona el curs 1994-1995. També agraeixo a Josep Moran i Ocerinjauregui que hagi tingut l'amabilitat de llegir-se aquest estudi abans de la seva publicació, ja que, com sempre, he après molt dels seus valuosos comentaris.

1. Exemple extret de MACÍAS VILLALOBOS (1997: 92). Sobre aquesta qüestió veg. BRIZ GÓMEZ (1989).

2. Veg. per exemple NEIRA MARTÍNEZ (1983) i MOLL (1962: 220).

tudis que s'hi han fet parteixen de consideracions sincròniques i de propostes per evitar l'ús d'aquesta partícula gramatical. Per això em sembla oportú presentar ara algunes consideracions de caràcter diacrònic sobre la naturalesa morfosintàctica i l'origen d'aquest element. També analitzo els supòsits teòrics que marcaren la seva codificació a partir de l'article de X. Lamuela *Criteris de codificació i de compleció lingüístiques*.³ Ambdues línies han estat molt poc explotades i sens dubte requereixen un estudi molt més profund del que ofereix el present article.

1. EL GÈNERE NEUTRE I LA DIXI

Al contrari que la llengua llatina, el català (com la majoria de llengües romàniques) no compta amb cap element flexiu marcador d'un gènere neutre per al substantiu. Els morfemes indicadors de la concordança entre l'article, el nom i l'adjectiu assenyalen el gènere, masculí o femení, i el nombre, singular o plural. Ara bé, això no implica que en altres nivells del sistema lingüístic la situació sigui idèntica. Concretament, en el pla discursiu, els elements lingüístics més característics, encara que no exclusius, amb capacitat per exercir la dixi distingeixen clarament tres gèneres morfosemàntics: masculí, femení i neutre. La dixi és, a grans trets, la capacitat que, en major o menor grau, tenen les unitats lingüístiques per fer referència a la realitat extralingüística (temporal i espacial) o per recuperar i avançar la informació dins el discurs (dixi anafòrica i catafòrica).⁴ En el tema que ens ocupa, els elements a què em refereixo són els articles en la seva funció pronominal (els pronoms febles: *el* [*l'*, *l*, *-lo*] – *els* [*'ls*, *-los*], *la* [*l'*, *-la*] – *les* [*-les*] i *ho* [usat per representar els demostratius neutres *això*, *allò* i les oracions completives en funció de complement directe, o per reemplaçar l'atribut])⁵ i els demostratius quan no funcionen com a adjacents nominals (*aquest*, *aquesta*, *això*, *allò*). La vinculació entre

3. LAMUELA, 1995.

4. MACÍAS VILLALOBOS, 1997: 32-40.

5. Sobre la discussió generada amb motiu de si ambdós elements tenen un origen comú o no veg. R. POSNER (1995) amb una àmplia bibliografia sobre el tema.

aquestes dues categories gramaticals es remunta al llatí. Només cal recordar que el demostratiu llatí ILLE, va perdre el valor dític per esdevenir una simple partícula determinativa i generar, en les llengües romàniques, l'article definit, el demostratiu de tercer grau *aquell* < ACCU-ILLE i el pronom personal de tercera persona amb funció de subjecte i d'objecte.

La funció més característica dels demostratius és la d'assenyalar un objecte (físic o abstracte) de la realitat extralingüística, sobretot en la llengua oral. (Per exemple, «Dona'm aquest llibre», assenyalant-lo). Però en un text escrit esdevé amb facilitat un recurs per evitar la reiteració i es pot referir a un sintagma esmentat anteriorment (anàfora) o seguidament (catàfora) (per exemple: «... de l'*objecte* que determina, *aquest* pot ser físic o abstracte»). Aquesta darrera funció és la que bàsicament correspon al pronom feble, el referent del qual ha de trobar-se sempre en el text, escrit o oral; tret que en una conversa l'objecte de què es parla estigui present (per exemple, «Quin llibre vols? — El [llibre] vermell»). Tal com ja explicava A. Bello,⁶ el castellà prefereix els articles als demostratius per exercir la dixi fòrica: «Donde las otras lenguas romances y el inglés emplean pronombres demostrativos equivalentes a *él, ella*, etc., nosotros empleamos el artículo *el, la*, etc.: “La vegetación de la zona tórrida es más rica y variada que *la* de los otros países”; los franceses traducirían este *la* por *celle*, como los italianos por *quella*, y los ingleses por *that*. Tan estrecha es la afinidad entre el artículo y el pronombre demostrativo». Ara bé, malgrat que el català coincideix amb el castellà en la seva preferència pels pronoms febles per exercir la dixi fòrica, els elements de què disposen ambdues llengües no són del tot coincidents, especialment en l'expressió del gènere neutre. Recordem que aquest gènere s'oposa globalment al masculí-femení. Representa tot allò que no pot ser ni masculí ni femení i que no es pot precisar, d'aquí que sigui invariable.⁷

En relació amb la representació dels gèneres masculí i femení, el castellà i el català no presenten grans discrepàncies. Ambdues compten amb els pronoms *el* < ILLE i *la* < ILLA. I així com el castellà completa

6. BELLO, 1984: 111.

7. NEIRA MARTÍNEZ, 1983: 478.

la sèrie amb les formes *lo*, *ello* (< ILLUD) per referir-se al gènere neutre, el català disposa d'un pronom d'origen diferent: *ho* < HOC. La forma HOC també és la base dels demostratius neutres en català: *açò* < ISTUD HOC, *això* < IPSUM HOC i *allò* < ILLUD HOC. Segons J. Neira (seguint A. Martinet i E. Alarcos) l'origen d'aquesta evolució tan peculiar del català és que «la caïda regular de /-u, -o/ finales no hizo posible que ILLUD, ISTUD o IPSUM sirvieran íntegramente de base para los demostrativos neutros, tal como había sucedido a las otras lenguas de España».⁸ Per exemple en castellà, *esto* < ACCU ISTUD, *eso* < ACCU IPSUD i *aquello* < ACCU ILLUD. En català, sovint els pronoms febles *el* i *la* poden suplir els demostratius *aquest* i *aquesta* (*aquell* i *aquella*) en tots els contextos sintàctics en què apareixen. Però el pronom *ho* presenta una restricció sintàctica que li impedeix precedir una oració completiva introduïda per *que*. Si el pronom *ho* no tingués aquesta restricció, els parlants no haurien de recórrer a l'article neutre *lo* per suplir aquest buit. D'aquí la gran vitalitat del *lo* malgrat la prohibició de la normativa catalana. Per exemple:

ha pres **aquest** - l'ha pres (cast. «**lo** ha cogido»)
aquest que has pres - **el** que has pres (cast. «**el** que has cogido»)
 agafa **aquella** - l'agafa (cast. «**la** coge»)
aquella que has agafat - **la** que has agafat (cast. «**la** que has cogido»)
 ha dit **això** - **ho** ha dit (cast. «**lo** ha dicho»)
això que has dit - **lo/el** que has dit (cast. «**lo** que has dicho»)

En els dos darrers exemples, en què *ho* i *lo* supleixen el demostratiu *això*, els parlants tendeixen a interpretar l'article neutre *lo* com un pronom paral·lel a *ho*, amb la -o final com la marca pròpia del gènere neutre correlativa a la dels demostratius *això* i *allò*. En altres paraules, si el pronom *el* pot substituir el demostratiu *aquest* i el pronom *la* pot substituir el demostratiu *aquella*, llavors la forma *lo* pot substituir el demostratiu *això* en aquells casos en què sintàcticament és impossible utilitzar el pronom *ho*. Per tant, la presència de l'article neutre *lo*, lluny de desestabilitzar el sistema, equilibra i equipara les dues sèries d'elements que exerceixen la dixi fòrica.

8. NEIRA MARTÍNEZ, 1983: 480.

2. L'ARTICLE NEUTRE: GENUÏNITAT I FORANEÏTAT

Malgrat que unànimement s'ha reconegut que el català medieval coneixia certs usos de la forma masculina de l'article amb valor neutre (en un grau força més baix que en català actual),⁹ el fet que la implantació en la llengua escrita de la forma *el* de l'antic article masculí *lo*, i per tant de la distinció formal *el* - *lo* (masculí - neutre), s'hagi produït al segle xx indueix a pensar que es deu a una influència del castellà. Certament, la principal discrepància entre la llengua antiga i la contemporània no és tant la duplictat de formes per diferenciar l'article masculí i el neutre, com l'increment progressiu de construccions que requereixen la presència d'aquesta partícula, a l'estil de la sintaxi del castellà, que culmina amb la necessitat de la distinció formal *el* - *lo* com a signes lingüístics amb valors semàntics diferents en les varietats orientals del català contemporani. Però, com veurem tot seguit, no es pot descartar la possibilitat que es tracti d'una evolució pròpia de la llengua, potser afavorida pel contacte amb el castellà.

A més de comptar amb el pronom *ho* i els demostratius *açò*, *això* i *allò*, el català medieval disposava de la construcció *ço que* com a element fòric semànticament neutre, seguint la línia del francès (*ce qui*) i l'italià (*ciò che*). Per exemple «Ni si tolre *so que* Déus dóna deu posseir cavayler, ¿qual cosa és que cavayler no deja possehir?»;¹⁰ «*Ce qui* se conçoit bien s'énonce clairement»;¹¹ «Non sapeva *ciò che* faceva». Ocasionalment la forma *lo* de l'antic article masculí podia utilitzar-se amb aquest valor neutre en expressions del tipus «lo contrari» i «del meu»; sempre en correlació amb els demostratius neutres (exemples 1 i 2) i amb entitats abstractes (com a l'exemple 3, que es refereix a la castedat). En els dos textos del segle xvi que he consultat, el dietari de F. Despalau¹² i els *Col·loquis* de C. Despuig,¹³

9. BADIA I MARGARIT, 1995: 452 i seg.

10. RAMON LLULL, 1988: 185.

11. Exemple extret de RIEGEL, PELLAT, RIOUL, 1994: 206.

12. SIMON I TARRÉS, 1991: 89-177.

13. Agraïxo a Josep Solervicens, que prepara una nova edició d'*Els colloquis de la insigne ciutat de Tortosa* conjuntament amb Eulàlia Duran, que hagi tingut l'amabilitat de deixar-me'n el text informatitzat, d'on he tret l'exemple que esmento.

ja és força freqüent l'ús de la construcció antònima «lo mateix» (exemples 4, 5, 6).

(1) «On, con d'aysò sie *lo contrari*, per aysò, si tu, cavaller, vols ni ames molt cavaleria, a esforsar te cové que, on pus fortment auràs de fayliment de companyons e d'armes [e] de meció, ajes ardiment e coratge e speranza contra aqueyls qui són contraris a cavaylaria» (R. Llull, *Llibre de l'orde de cavalleria*, p. 179).

(2) «E si d'aysò lo cavayler fa *lo contrari*, son cavayl, qui és bèstia e qui no ha rahó, segueix mils la regla e l'offici de cavaylaria que lo cavayler» (R. Llull, *Llibre de l'orde de cavalleria*, p. 204).

(3) «E si la cavaylaria e lutxúria se covenen, castedat, qui és *lo contrari* de lutxúria, és contra lo honrament de cavaylaria [...]» (R. Llull, *Llibre de l'orde de cavalleria*, p. 186).

(4) «y li diguí de part dels diputats que, ..., que heren molt content<s> de concedir-ho per ser la persona de Sa Senyoria il·lustrísima y que en totes les altres cosses [que] se offerisen faria *lo mateix*» (SIMON I TARRÉS, 1991: 111).

(5) «Y après y anaren los consellés ab pròmens y li pregaren *lo matex*» (SIMON I TARRÉS, 1991: 139).

(6) «*Fàbio*: És dia! Encara en aquesta cassa? A!, senyor Lúcio, anem a missa que ja és hora!

Lúcio: Per la mà me ha guanyat vostra merced, que dret me ne anava a la sua per a fer *lo mateix*. Anem en bon ora a obrar *lo espiritual*, perquè après serem millor guiats en *lo temporal*.» (C. Despuig, *Los colloquis*).

(7) «(...) fent-li a saber com en estes últimes corts Sa Magestat los avia consedit moltes porrogatives y tornat a lloc moltes cosses en *lo civil y criminal* molt peryudicials al regne y als vassalls del rey y dells barons; pus venie a servir lo càrrec de inquisidor mayor, fos servit tornar a lloc molts agravis [que] se eren rebuts y conforme les constitucions noves [que] regissen y governassen les cosses del Sant Offici, y que Sa Magestad se ere hobligat escriure'n al papa y tractar-ho també ab lo inquisidor mayor quant serie en Espanya (...).» (SIMON I TARRÉS, 1991: 174).

Probablement sigui a partir d'aquests contextos per on comença l'extensió de l'ús de l'article seguit d'adjectius substantivats amb valor genèric abstracte «lo temporal», «lo espiritual», «lo civil» (exemples 6 i 7). El DCVB (*s.v. lo*) recull dos exemples del s. xv molt representatius d'aquest valor abstracte amb l'adverbi *més*: «Parlat havem *lo més* breu que havem pogut» extret del *Llibre de Sant Soví*,¹⁴ i «Cercaven, per retraure's, *lo més* fosch de la casa» de *Los quinze llibres de transformacions del poeta Ovidi* de Francesc Alegre. Al dietari de F. Despalau apareix una construcció força semblant (8): «y que los catalans *lo que més* se preciaven here de ser estats sempre molt fells y que tenie lo rey altres regnes que no's podie dir axò d'els, asenyallant Castella» (SIMON I TARRÉS, 1991: 105). Per tant, encara que normalment s'imputa a una influència del castellà l'ús de l'article neutre acompanyant adverbis, potser, no es podria descartar la hipòtesi que es tracti d'una extensió d'ús dels contextos que recullen aquests exemples.

D'acord amb les dades exposades es pot establir la següent hipòtesi. Emprant la terminologia de la lingüística cognitiva, en català medieval els elements de valor neutre més prototípics eren el pronom feble *ho*, la seqüència *ço que* i els demostratius *açò*, *això* i *allò*; tots amb valor neutre directament heretat del llatí. Per contra, l'ús de l'article masculí com a element fòric de valor neutre representava un ús no prototípic originat en la pròpia tradició del català. Amb el pas del temps aquest ús que en principi era poc freqüent anà guanyant terreny. Als textos del segle xvi s'observa un canvi important que assenalarà les bases del procés d'extensió: l'article masculí *lo* passa a ocupar el lloc de la forma *ço* en seqüències del tipus *ço que*. Per tant, sembla evident que aquest *lo que* tenia un clar valor neutre ja que va prendre el valor semàntic de la partícula que reemplaçava (exemples 9-13). Si aquesta tendència fou fruit de la influència del castellà o una evolució pròpia de la nostra llengua encara resta per descobrir. En tot cas cal remarcar que les llengües que com el francès i l'italià no han

14. GREWE, 1979. L'exemple és extret de la versió manuscrita que es conserva a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona sota el títol *Libre de doctrina per a ben servir, de tallar y de l'art de coch o de qualsevol manera de potatyes y salses, compost de mestre Robert*.

perdut les formes corresponents (fr. *ce qui*, it. *ciò che*) mantenen un ús molt restringit de l'article masculí amb valor neutre, similar al del català medieval.

(9) «... si fas cavayler home qui no sie de paratge, tu fas ésser contraris paratge e cavaylaria en *so que* fas; e per aysò, aqueyl que fas cavayler és contra paratge e cavaylaria, e si ho és e és cavayler, ¿què és so en què stà cavaylaria?» (R. Llull, *Llibre de l'orde de cavallera*, p. 192).

(10) «... e cor offici de clergue e offici de cavayler se covenen, per aysò orde de cavaylaria requer que *tot so qui* és master a cavayler a usar de son offici aja alcuna significació, per la qual sie significada la noblea de l'orde de cavaylaria» (R. Llull, *Llibre de l'orde de cavallera*, p. 200).

(11) «... y li digué de part dels diputats, per horde [que] tenie d'èls, *lo* següent: ...» (SIMON I TARRÉS, 1991: 135-136).¹⁵

(12) «Los diputats feren una solemne enbaxada, lo endemà que vingué la nova, de 9 enbaxadós, per offerir-se a la ciutat molt llargament en *tot lo que* podrien» (SIMON I TARRÉS, 1991: 109).

(13) «tingueren a bé de havisar así als altres consellés *lo que* pasave y enviaren-li lo privilegi que té la ciutat y, si no u volien, que pasassen sense aturar-se» (SIMON I TARRÉS, 1991: 108).

Josep Moran,¹⁶ seguint Joan Bastardas,¹⁷ suggereix la possibilitat que la forma *ço* en les estructures del tipus *ço que* no sigui una mera variant gràfica d'*açò* < ECCE HOC i provinguí directament d'IP-SUM; es tractaria d'un article amb reminiscències del valor demostratiu llatí (o sigui, un pronom equivalent al llatí clàssic IS QUOD). Bastardas aporta exemples del tipus *et ipsum quod* (cat. *ço que*) *fuit de Adila et ipsum quod fuit de Galindo ...* (*Sant Cugat* 136, 52, 981) i afirma que entre els escriptors medievals catalans l'ús d'ILLE com a antecedent del relatiu és molt poc freqüent en comparació amb el d'IPSUM. Cal remarcar que, si com suggereixen J. Bastardas i J. Mo-

15. SIMON I TARRÉS, 1991: 89-177.

16. MORAN, 1984: 54.

17. BASTARDAS, 1953: 69-70.

ran aquest *ço que* no és una variant gràfica d'*açò* < ISTUD HOC ni un pronom procedent d'ECCE HOC (> *ce* en francès modern, *ço* en francès antic), sinó un pronom derivat d'IPSU, llavors el català comptava amb una forma pronominal de clar valor neutre complementària del pronom *ho*, similar a la funció que actualment exerceix l'article neutre *lo*. Per contra el castellà, que comptava amb els pronoms neutres *lo* i *ello* per expressar el gènere neutre, no va desenvolupar una seqüència similar a *ço que*, coneguda també en aragonès i occità.¹⁸

A la llum de les consideracions precedents sembla prou clar que la pròpia evolució del català va afavorir la presència d'un element complementari del pronom *ho* per exercir la dixi fòrica. Al segle XVI, potser com a conseqüència del color hispànic que en general adquireix el lèxic del català durant aquest període, la partícula *ço (que)* és reemplaçada per *lo (que)*, allunyant-se del francès (*ce qui*) i l'italià (*ciò che*). D'aquesta manera el percentatge d'ús de l'article masculí amb valor neutre s'incrementà notablement. D'altra banda, el fet que els demostratius distingissin formalment els tres gèneres degué afavorir una distinció similar en el camp dels articles amb funció pronominal (pronoms febles). Finalment, la pròpia evolució de la forma plena *lo* cap a la reforçada *el* en les varietats orientals del català va permetre la distinció formal masculí *el* - neutre *lo*. Aquesta evolució, espontània i natural, és similar a la que en català antic es donà en les formes de l'article derivat d'IPSE, quan la forma *so* evolucionà a *es* (conservada avui dialectalment).¹⁹

3. LA CODIFICACIÓ DEL LO

En relació amb aquesta qüestió J. Solà²⁰ feia el següent comentari: «M'atreviria a assegurar que aquest punt de sintaxi és, juntament amb el canvi i caiguda de preposicions, dels que menys han assimilat els usuaris. En tots dos casos, però encara més en el que ens ocupa ara, la

18. MORAN, 1994: 136.

19. MORAN, 1984: 47-52.

20. SOLÀ, 1994: 38.

descripció que en fa la gramàtica normativa és extremadament primparada, fosca. I l'ús real dels catalanoparlants és encara més desencorajador». J. Solà és l'autor que més atenció ha dedicat a l'estudi de l'article neutre. Cal destacar el seu esforç per descriure'n els contextos d'ús real dels parlants i establir una norma que eviti l'actual divorci entre els usuaris i la normativa. També és remarcable el toc d'alerta que fa en relació amb l'ús incorrecte dels demostratius *això* i *allò*, i de l'article *el* com a substituïts de l'article neutre *lo* entre els parlants d'avui dia que no volen transgredir el codi establert; fet que posa de manifest la insuficiència de la normativa més seguida. Segons aquest autor l'article neutre té, a grans trets, dos valors semàntics clarament diferenciats: un d'abstracció (quan l'article neutre és commutable pels demostratius *allò* o *això*) i un altre d'intensiu («no et pots imaginar *el/lo que* m'ha costat d'aprendre alemany»). Aquest darrer valor no apareix en els textos medievals ni del Renaixement i ha estat qualificat de castellanisme unànimement. Com veurem en aquest apartat, la doctrina de Fabra se situa en aquesta mateixa línia. Abans, però, presentaré les opinions d'alguns autors precedents. I veurem que en general l'article neutre era considerat com un element integrat en la llengua catalana entre els gramàtics del final del segle XIX i del començament del XX, fins i tot Fabra al seu primerenc *Ensayo del catalán moderno* admet la presència del *lo* neutre en català.

J. P. Ballot²¹ a la seva *Gramàtica i apologia* (1810-1813) afirma que «quant lo article *lo* se junta ab noms adjectius usats com substantius, se diu que es neutre, per exemple: *Lo bo* sempre es bo: *lo barato* es car: si no pots cumplir *lo molt*, cumple *lo poch*; ¿perqué no cumples *lo que* has promes?». ²² Jaume Nonell i Mas²³ també defensa l'existència de tres gèneres de l'article català: masculí (*el, lo*), femení (*la*) i neutre (*lo*). I afirma que els adjectius només admeten l'article neutre: «lo bò y millor de la plaça», «lo matex te dic jò» i «lo que tu vulgues»; tot remarcant que aquests casos «no obstant ocorren a vegades ab el masculí».

21. BALLOT, 1987: 2-4.

22. En relació amb el canvi de la forma de l'article masculí *lo* per *el* afirma: «Lo usar *el* en catalá en lloch de *lo* es error manifest; puix may la llengua cathalana ha tingut semblant article» (BALLOT, 1987: 2).

23. NONELL I MAS, 1898: 61 i 144 (sense canvis a la 2a ed. el 1906).

Tomàs Forteza²⁴ a la *Gramática de la lengua catalana* (1898) fa un estudi prou detallat sobre l'origen de l'article en català i la procedència del *lo*. Cal remarcar la precisió amb què exposa els usos del valor neutre de l'article masculí *lo* en català medieval:

«La forma neutra *lo*, moderna é importada, aun á pesar de la influencia castellana, no ha prosperado mucho por su identidad con la masculina. Los antiguos no necesitaban la forma neutra del artículo, porque desconocían las expresiones abstractas *lo blanch*, *lo bo*; y empleaban en su lugar los sustantivos abstractos *blancor*, *bonea*, ó añadían al adjetivo el sustantivo *cosa* (*es cosa* certa en vez de *es cert*), y antes del relativo usaban constantemente el demostrativo *ço* (...). Sin embargo se encuentra en autores antiguos la forma neutra *el* con afijos: El vos dará *del seu* (Cron. R. C. 292). *Ans del meu* hi donara ... (Desclos XVIII). *Despenia del seu* ... (Munt. XII)».

Anfós Par,²⁵ seguint P. Fouché (Morph., 65) i F. de B. Moll, considera que el *lo* és un pronom neutre:

«Acompaña adjectius en ús absolut: *los altres dos se hagueren per lo contrari* (8599). La frase: *en allo poch que he legit* (10249), ahont lo demostratiu neutre derivat de ILLU es substituït per lo demostratiu provinent de ILLU HOC, me fa donar la rahó an En F. de B. Moll, qui me feu observar (BDLC, XIII, 101) que *lo* devia ésser considerat com a pronom, ço que, llavors no volguí admetre. L'adjectiu (*contrari*, *poch* ...) es, donchs, un predicat del pronom substantiu *lo*». (Nota a peu de pàgina: «Aquesta es també la teoria de Bello, *Gram.* 277; en canvi Cervo *Notas a la Gram.* de Bello, 46, veu en *lo* un article»).

Inicialment Pompeu Fabra se situa en la línia dels autors que admeten l'existència del gènere neutre dins la categoria de l'article. Al seu primerenc *Ensayo de gramática del catalán moderno* (publicada el 1891)²⁶ afirma: «El artículo masculino tiene dos formas, *el* y *lo*, el femenino es *la*. El artículo neutro es *lo* invariable y también *el*, *l'* ante vocal ó *h*; así se dice *el bo és que...* por *lo bo és que...*, *al menos* por *a*

24. FORTEZA, 1915: 151-152.

25. PAR, 1928: 23-24.

26. FABRA, 1993: p. 26.

lo menos». I a la *Contribució a la gramàtica de la llengua catalana* (enllestida el 1895)²⁷ matisa una mica aquesta mateixa explicació:

«Els articles masculins *lo* i *los* han caigut en desuetud reemplaçats per *el* i per *els* (Barcelona); però la llengua actual posseeix, al costat de l'article masculí *el* (*l'*, *-l*, rares vegades *lo*), un *lo* invariable, article neutre. Ex.: *farem lo que tu dius*, *lo unic que puc dir*, *faré lo que tu dius*. Una distinció entre l'article masculí i el neutre sembla estranya a la llengua antiga, i l'actual distinció és indubtablement deguda a l'influència castellana. Observi-s, d'altra part, que l'actual article neutre (diferent del masculí) té una extensió que no tenia l'antic (igual al masculí). Ex.: avui diem *lo que tu dius* (castellà, *lo que tú dices*); abans era *ço que tu dius* (francès, *ce que tu dis*).»

Ara bé, són els únics textos de Fabra on admet l'existència de l'article neutre en català. A la resta d'obres posteriors tracta aquesta qüestió en major o menor grau, però sempre considerant-lo com un element forà introduït per influència del castellà. Com la majoria d'autors contemporanis a Fabra, més que estudiar-lo des del punt de vista gramatical es dedica a analitzar la seva genuïtat o foraneïtat. El 1911, a *Qüestions de gramàtica catalana*,²⁸ considera que la presència en el català modern de la forma *lo*, corresponent als usos gramaticals que en castellà constitueixen l'anomenat article neutre, diferent de la forma *el* de l'article masculí, és fruit de la influència del castellà perquè el català antic desconeixia la distinció formal entre l'article masculí i l'article neutre. Per tant, calia retornar al sistema genuí del català de confluència formal d'ambdós articles. Crec que aquesta decisió s'empara en el que X. Lamuela²⁹ anomena criteris d'historicitat, autonomia i analogia amb altres llengües. El primer suposa la preferència de les formes amb una «tradició literària més llarga, conservadores respecte a les innovacions més recents». La implantació en la llengua escrita de la forma *el* de l'antic article masculí *lo*, i per tant de la distinció formal *el* - *lo* masculí - neutre,

27. FABRA, 1993: 95-96.

28. FABRA, 1911: 35-40. Correspon al conjunt d'articles sobre aquesta qüestió que havien aparegut publicats al diari *El Poble català*. Veg. una transcripció parcial a SOLA (1972: 76-78).

29. LAMUELA, 1995: 23.

és produït al segle xx.³⁰ Per tant representa una innovació molt recent que, alhora, demostra que aquesta distinció formal, sense tradició genuïna i fruit, doncs, de la influència del castellà, no és tan necessària. Els altres dos supòsits es basen en la preferència pels usos lingüístics «que marquen la distància lingüística respecte a la llengua dominant». En aquest cas, retornar al sistema antic i genuí, divergent del castellà, de confluència formal de dos usos sintàctics diferents sota la forma moderna *el* de l'antic article masculí *lo*. S'havia d'intentar assolir una sintaxi catalana depurada d'estructures de la llengua dominant.

A la *Gramàtica de la llengua catalana* (1912)³¹ i a la *Gramàtica catalana* (1918),³² Fabra manté la mateixa opinió. Però posteriorment, el 1925, a *Les principals faltes de gramàtica (manera d'evitar-les)*³³ sembla que aquest raonament cau en una mena de dicotomia entre la teoria i la pràctica, ja que la commutació abans recomanada (*lo* per *el*) és, en molts casos, la solució menys admissible. A diferència dels treballs anteriors no l'anomena article neutre, perquè de la seva anàlisi es desprèn que l'entén com una partícula amb valor pronominal. Inicia l'estudi amb el següent paràgraf, resum de la seva doctrina i de contingut plenament vigent:

«En l'eliminació del mot *lo* es cometen actualment greus errors. Tres són els mots emprats avui en la llengua literària per a substituir aquest *lo* defectuós: *ço*, *allò* (o, subsidiàriament, *això*) i *el*. Però cal tenir molt en compte, en fer la substitució de *lo* per qualsevol d'aquests tres mots, que el fet que l'un d'ells sigui un bon substitut del *lo* en un cas determinat, no vol dir que ho sigui en tots els casos; i, encara, que en molts casos no ho és cap d'ells, i l'eliminació del *lo* exigeix llavors d'abandonar la locució o gir en què figura aquest mot i de donar un altre tomb a la frase.» (El subratllat és meu.)

L'anàlisi de Fabra se centra en cinc estructures sintàctiques o contextos d'ús de l'article neutre *lo* que tot seguit passo a comentar:³⁴

30. MORAN, 1995: 156.

31. FABRA, 1912: § 101, 113, 116 i 149.

32. FABRA, 1918: 27-28, 63. (5. ed. 1930).

33. FABRA, 1982: 147-158.

34. GARRIGA (1969) es basa en aquesta doctrina de Fabra.

1) Lo + que

Com ja hem vist, en aquest context el català medieval emprava el demostratiu neutre *ço*. Probablement per això Fabra considera que retornar a aquest ús és «un arcaisme de difícil implantació» adequat, però, en certs estils. Afirmar que el millor substitut de *lo que* és *el que*, malgrat que té «l'inconvenient de coincidir, quant a la forma, amb la combinació de l'article masculí i el relatiu *que*. Això fa que la substitució sistemàtica de *lo que* per *el que* pugui donar lloc a frases equívokes». «En casos com aquest cal naturalment recórrer a una altra construcció». No deixa de ser estrany, però, que no esmenti el demostratiu *això*, tan utilitzat actualment, com a substitut del *lo*. En canvi, sí que es refereix a *allò* afirmant que és un demostratiu que «pot certament, en determinats casos, emprar-se en lloc de *lo que*, però cal anar molt amb compte en el seu ús». Perquè *lo/això/allò + que* són elements usats amb valor dític i cal saber ajustar-los als paràmetres espaciotemporals adequats. El demostratiu *allò* implica allunyament en l'espai i en el temps en comparació amb el demostratiu *això* o l'article *lo*. Però això Fabra afirma que en «*Lo que convé als uns no convé als altres*» «no hi ha cap inconvenient a reemplaçar *lo* per *allò*; però és evident que en *Ensenya'm lo que t'han portat* i *Ensenya'm allò que t'han portat* no tenen la mateixa força».

2) Lo + adjectiu

«En aquest cas són emprats com a substituïts de *lo: el* (mudat en *l'* davant d'un adjectiu començat en vocal o *h*); *allò*, bo en alguns casos; i *ço*, sempre dolent. Sovint, però, són així mateix dolents *el* i *allò*». Fabra distingeix «dues categories d'expressions: Aquelles en què l'adjectiu qualificatiu revesteix invariablement la forma masculina del singular i aquelles en què l'adjectiu varia segons el gènere i el nombre del nom a què es refereix». La solució per als primers casos és canviar *lo* per *el* o per *el que és* (= *ço que és*). Però no dóna cap criteri per saber quan s'ha de triar una solució o una altra, llevat de l'exposició d'uns exemples amb el següent comentari: «En frases com les del grup *a*, és preferible *el* i sols excepcionalment *el que és*; en canvi, en frases com les dels grups *b* i *c* (sobretot *c*), és, en general, més aviat preferible *el que és*». A continuació exposo els tres primers exemples de cada grup.

Observem que aquests exemples presenten la mateixa construcció sintàctica i que, per tant, només des del punt de vista semàntic es pot establir alguna diferenciació. Sembla que conceptualment les frases presenten una gradació d'abstracció més genèrica a específica: a) «Barrejar lo diví i lo humà»; b) «Lo bo és que ell no en sap res»; c) «Lo intolerable és el seu silenci».

En canvi, quan «l'adjectiu neutre va acompanyat d'un complement introduït amb la preposició *de*», com «*Lo noble del seu capteniment*», «pot encara emprar-se *el* com a substitut de *lo*; però sovint convé de donar un altre tomb a la frase, i el gir que, en general, és el més adequat per a substituir *lo* + adjectiu + *de*, és *el que té de* + adjectiu» («*el que té de noble el seu capteniment*»). En altres casos és convenient substituir *lo* per un substantiu adequat («Lo més alt de l'illa és el planell X» = «La part més alta de l'illa és el planell X»). Aquesta solució també és aplicable al cas anterior («*La noblesa del seu capteniment*»). Sembla que com més abstractes i genèrics siguin els casos, més plausible és l'ús de *el* perquè són construccions avalades per la tradició. I cal canviar la construcció en casos més concrets i particulars resultants de la influència de la sintaxi castellana.

Pel que fa a «aquelles expressions en què l'adjectiu de *lo* varia segons el gènere i el nombre del nom a què es refereix», com «Jo admiro *lo* desinteressada *que és* la Maria» o «Ningú no sap *lo* dolents *que són* aquests xicots», la solució més corrent és «canviar el gir *lo* + adjectiu + *que* + verb en *el* + *que* + verb + adjectiu» («Jo admiro *el que és* desinteressada la Maria», «Ningú no sap *el que són* dolents aquests xicots»). Però aquestes «expressions que resulten de canviar simplement *lo* en *el* són del tot inacceptables». Perquè són fruit de la influència del castellà, ja que en els textos antics no hi apareixen. «Assenyalem, però, com a preferible el gir *com* + verb + (*de*) + adjectiu» («Jo admiro *com és (de)* desinteressada la Maria», «Ningú no sap *com són (de)* dolents aquests xicots»).

3) Lo + participi de passat

«En aquest cas *el* és dolent: cal, o bé canviar *lo* en *allò* o en un substantiu adequat, o bé mudar el participi en una proposició de relatiu referida a un antecedent neutre (*allò, el* o *ço*)». Exposo el primer

exemple de Fabra amb les solucions corresponents. De passada observem que actualment aquesta construcció condemnada per Fabra és una de les més usades com a calc escrit del castellà:

Contràriament *a l'afirmat* en algunes informacions ...
 Contràriament *a allò afirmat* en algunes informacions ...
 Contràriament *al que ha estat afirmat* en algunes ...
 Contràriament *al que s'afirmava* ...

4) Lo + adverbí

Aquestes construccions són anàlogues a «les expressions en què l'adjectiu de *lo* varia segons el gènere i el nombre del nom a què es refereix». P. ex. «M'admira *lo* lluny que són ja». On la solució preferible en aquest cas, com en aquell, és «M'admira com són de lluny ja» davant «M'admira el que són lluny ja» per distanciar-se al màxim de la llengua dominant en un ús sospitos de ser un castellanisme. «Són notables les locucions adverbials comparatives, per exemple, en»: «Vine *lo més aviat* que podràs» i «Fes-ho *lo millor* que sabràs». Les dues solucions acceptables són *com* + adverbí i *al* + adverbí + *que*.

Vine *com* més aviat podràs.
 Vine *al més* aviat que podràs.
 Fes-ho *com* millor sabràs.
 Fes-ho *al* millor *que* sabràs.

5) «Lo davant un adjectiu determinatiu» («*lo molt, lo poc, lo més, lo menys, lo bastant, lo mateix, lo altre, lo demés, lo qual, lo meu, lo teu*, etc., i, relacionats amb aquests, *lo d'ell, lo del meu pare*, etc.»).

«Ací rares vegades són bones les combinacions resultants de canviar *lo* en *el*. És bona *el mateix*; algun cop, *l'altre, el molt, el poc*. Però en la majoria de casos cal substituir *lo* per *el que és* (o *ço que és* o *allò que és*), o bé per un substantiu adequat, si no és que s'ha de recórrer a un gir completament distint. Així, serveix a evitar *lo altre* o *lo demés*: *la resta; totes altres coses; -lo més que: pel cap alt; -lo menys que: pel cap baix, sempre; -lo qual: la qual cosa o què* (vegeu més avall); *-lo meu: el que és meu, ço del meu; -lo de ...: el que és de ..., l'assumpte de ..., l'afer de ..., etc.*. I més endavant trobem: «La locució conjuntiva *lo qual* (així com

un *lo què* amb què a vegades la substituïm) és inacceptable. Podem reemplaçar-la per *la qual cosa* en tots els casos, i quan ve al darrera de certes preposicions (*a, amb, de, en, per*), també pel simple mot *què* («Ell ho deixà tot als seus nebots; *la qual cosa* ningú no hauria esperat mai»).

La codificació del *lo* crec que es pot resumir de la següent manera: quan l'article neutre cobreix el camp de l'antic demostratiu *ço* precedint una oració completiva té preferència la forma *allò* (o *això*) perquè és de la mateixa categoria gramatical. Però com que implica el grau més alt d'abstracció, allà on semànticament cal el primer/segon grau sovint s'ha de recórrer a una altra solució o a la forma *el que*. Pel que fa a la construcció *lo + adjectiu*, la commutació de *lo* per *el* és acceptable si l'avalua la tradició antiga. Els casos amb valor intensiu (*lo + adj. o adv.*),³⁵ fruit de la influència del castellà, s'han d'evitar i potenciar les construccions genuïnes (p. ex. «*com era de lluny / que lluny que era / tan lluny que és*», etc.; cast. *lo lejos que está*).³⁶ Ara bé, és clar que per seguir aquestes recomanacions cal conèixer bé quins usos de l'article neutre estan avalats per la norma del català medieval i quins usos són extensions d'aquesta norma motivades per la influència del castellà. I aquí és on radica el problema perquè no existeix cap estudi prou exhaustiu fet des d'aquesta perspectiva.

Per acabar esmentaré l'opinió de F. de B. Moll, un dels pocs autors que admet la possibilitat que la presència del *lo* neutre en català no sigui exclusivament fruit de la influència del castellà. A la *Gramàtica*³⁷ dedica unes pàgines a l'article neutre reafirmant el seu valor pronominal ja que equival als pronoms neutres *això* i *allò* i la locució «la cosa».

«Aquest predomini del *lo* com a article neutre, és tal vegada degut a la influència castellana, principalment en locucions com *lo harmoniós, lo indecent, de lo millor*, que els clàssics catalans haurien escrit

35. Cf. SOLÀ, 1994: 27-28.

36. A la *Gramàtica* de 1956 (§ 41) Fabra reprèn la nomenclatura tradicional d'article neutre, sense aportar cap més novetat en relació al text que acabo de comentar.

37. F. de B. Moll, 1962: 219-221. Reproduït a la *Gramàtica catalana* (1a ed. 1968; 2a ed. ampliada 1975).

l'harmonió, l'indecent, del millor. Però quan l'article *lo* precedeix un adjectiu començat en consonant i no va precedit d'una de les preposicions *a, de, o per* (amb les quals pertoca contreure'l: *al, del, pel*) no pot ésser mirat com a castellanisme segur.

Fins i tot l'adopció de la forma *lo* davant adjectiu començat en vocal podria denotar, més que influència castellana, una tendència natural del català a distingir en tots els casos la funció de l'article neutre per evitar la seva confusió amb l'article masculí».

4. CONCLUSIONS

En aquest treball he presentat alguns arguments de caràcter diacrònic que permeten suposar que l'antiga forma *ço que* tenia una funció similar a la de l'actual article neutre *lo*: sintàcticament era complementària del pronom *ho* i formalment era diferent de l'article masculí *lo*. Seguint J. Bastardas i J. Moran, cal admetre la possibilitat que provinguí directament d'IPSUM. I llavors seria una mena de pronom feble neutre heretat del llatí. Paral·lelament, l'ús de l'article masculí *lo* amb valor neutre era molt restringit. Però quan al s. XVI la forma *ço que* és reemplaçada per *lo que*, l'article masculí *lo* incrementa força el seu ús amb valor neutre, ja que inevitablement té el mateix valor semàntic que la partícula que substitueix. No és fins al s. XIX que el català oriental canvia la forma tradicional de l'article *lo* per *el* i usa la forma masculina antiga com a article neutre, recobrint certs contextos d'ús entre els quals hi ha els de l'antiga forma *ço que*. Aquesta evolució d'ILLU > *lo* > *el* és idèntica a la de l'antic article derivat d'IPSU (> *so* > *es*) i coherent amb les formes dels demostratius *aquest, aquesta* i *això*, on la *-o* correspon al gènere neutre i no al masculí.

Malgrat que des d'aquest punt de vista es pot afirmar que l'actual article neutre és un element genuí català, la influència que ha exercit el castellà ha potenciat tota una sèrie d'usos clarament forans a la tradició lingüística del català. Caldria, doncs, fer un estudi exhaustiu de caràcter diacrònic que permetés analitzar quins usos són de tradició genuïna i quins són produïts per la influència del castellà. Amb tot, difícilment els usuaris del català veurien amb coherència que l'article neutre *lo* fos lícit en certs casos i en altres no. D'aquí, la decisió de Fa-

bra d'eliminar-lo del català. Ara bé, l'article neutre és un element que precisament equilibra el sistema de formes que exerceixen la dixi fòrica. I per això molts usuaris del català es resisteixen a deixar d'emprar-lo. A més, cal no oblidar que els parlants tenen inevitablement present el sistema del castellà, amb l'article neutre *lo*.

El divorci que actualment hi ha entre l'ús de l'article neutre en els registres orals i espontanis i la condemna que en fa la normativa és la prova més tangible de la insuficiència de la normativa que el condemna. Perquè a més de no proporcionar en molts casos una solució que convenci el parlant a deixar el *lo*, fomenta la sintaxi castellanitzant amb la recomanació de la simple substitució de l'article neutre per la forma *el*. D'aquesta manera es generen tot un conjunt de frases sintàcticament ben castellanes, però considerades correctes perquè presenten la commutació del *lo* per *el/allò/això*.³⁸ En aquests casos el parlant fa una traducció literal del castellà sense pensar en la resta de recursos sintàctics de què disposa el català. De tota manera potser en aquests usos més col·loquials es podria admetre l'ús del *lo*. Perquè en la llengua oral no es poden fer servir la majoria de recursos (frases més llargues, relatius compostos, etc.) que en la llengua estàndard escrita es fan servir per evitar-ne l'ús. I en canvi la seva exclusió de la llengua escrita és una de les primeres lliçons que s'ensenya als aprenents. Però sens dubte la millor teràpia, com ja assenyalava Fabra, és evitar la sintaxi de tipus castellà i impulsar les construccions més genuïnes del català.

MAR BATLLE

BIBLIOGRAFIA

- A. M. BADIA I MARGARIT (1994): *Gramàtica de la llengua catalana (descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica)*, Barcelona, Enciclopèdia catalana.
 Joan BASTARDAS I PARERA (1953): *Particularidades sintácticas del latín medieval. (Cartularios españoles de los siglos VIII al XI)*, Barcelona, Escuela de Filología.

38. J. Solà (1994) fa una descripció molt acurada d'aquests casos amb exemples extrets de la premsa.

- Andrés BELLO (1984): *Gramática de la lengua castellana*, Madrid, Edaf.
- Antonio BRIZ GÓMEZ (1989): *Sustantivación y lexicalización en español. (La incidencia del artículo)*, València, Universitat de València; «Cuadernos de Filología», annex 4.
- Pompeu FABRA (1911): *Qüestions de gramàtica catalana*, Barcelona, L'Avenç.
- (1912): *Gramática de la lengua catalana*, Barcelona, L'Avenç.
- (1918): *Gramàtica catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans (5 ed. 1930).
- (1982): *Les principals faltes de gramàtica (manera d'evitar-les)*, Barcelona.
- (1993): *Ensayo de gramática del catalán moderno. Contribució a la Gramàtica de la llengua Catalana*. A cura de Sebastià Bonet, Barcelona, Alta Fulla.
- Pacià GARRIGA (1969): *El català sense «lo» neutre. Com evitarem l'ús d'aquest article*, Barcelona, Barcino; «Popular Barcino», 217.
- E. GREEVE (1979): *Llibre de Sant Soví: receptari de cuina*, Barcelona, Barcino; «Els nostres clàssics», 115.
- Xavier LAMUELA (1995): *Criteris de codificació i de compleció lingüístiques*, «Els Marges», núm. 53, ps. 15-28.
- Ramon LLULL (1988): *Llibre de l'orde de cavalleria*, Ed. a cura d'Albert Soler, Barcelona, Barcino.
- Cristóbal MACÍAS VILLALOBOS (1997): *Estructura y funciones del demostrativo en el español moderno*, «Analecta Malacitana», annex 10.
- Francesc de Borja MOLL (1962): *Gramàtica normativa per a ús dels escriptors baleàrics*, Palma de Mallorca.
- Josep MORAN I OCERINJAREGUI (1984): *El capbreu de Castellbisbal. Estudi filològic i lingüístic d'un text català antic*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.
- (1994): *Treballs de lingüística històrica catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Jesús NEIRA MARTÍNEZ (1983): */lo/, «artículo» neutro en el catalán moderno: sus orígenes*, dins *Serta Philologica F. Lázaro Carreter*, vol. 1, Madrid, ps. 475-484.
- Jaume NONELL I MAS (1898): *Gramática de la lengua catalana*, Barcelona (2a ed. 1906).
- Anfós PAR (d. 1928): «*Curial e Guelfa*», *Notes lingüístiques y d'estil*, Barcelona, Balmes.
- Rebecca POSNER (1995): *Article and pronoun in Romance: an historical view*, dins *Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit*, vol. 2, ps. 153-168.
- M. RIEGEL, J. C. PELLAT i R. RIOUL (1994): *Grammaire méthodique du français*, París, Presses Universitaires de France.

Antoni SIMÓN I TARRÉS (1991): *Cavallers i ciutadans a la Catalunya del Cinc-cents*, Introducció d'Antoni Pladevall i Font, Barcelona, Curial; «Biblioteca Torres Amat», 9.

Joan SOLÀ (1985): *Estudis de sintaxi catalana*, Barcelona, Ed. 62. (4 ed.) (1 ed. 1972).

— (1994): *Sintaxi normativa: estat de la qüestió*, Barcelona, Ed. Empúries (2 ed.).